

de Zelfzwichter

2017 / 3

Leven met de seizoenen
Kleuters in de molen
Dorpsommetjes rond molens

TEKST: HERMAN BINK

FOTO'S: ROBIN HUISMAN EN HERMAN BINK (PEGELLAMP)

Begrenzing door de seizoenen

Vroeger was een molenaar veel afhankelijker van de seizoenen dan tegenwoordig. Het grootste verschil is dat de meeste molenaars, globaal gezegd vóór de Tweede Wereldoorlog, werkten voor de boeren. Dat gold zowel voor poldermolens als voor korenmolens. Er moest gemalen worden, in bijna elke omstandigheid. Want het brood moest gebakken worden en het vee gevoerd. Het grondwater op het land in de polder moest op peil blijven, geschikt voor het vee om op te grazen of om te worden bewerkt voor de akkerbouw. Dat was toen. De vrijwillige molenaars van nu hebben die plicht niet, moderne elektrische gemalen zorgen voor de nodige bemaling.

In Nieuw-Scheemda spreek ik bij poldermolen De Dellen met Hans Tiddens, molenaar aldaar en met Wim van Rheen, molenaar van de Westerse molen, de 'buurmolen', over hun werk in en om de molen. Oefenen de seizoenen daar invloed op uit? Met andere woorden: leggen de seizoenen grenzen op?

Ze vertellen om beurten, waarbij de een de ander aanvult. Het gebied, dat door de molens bemalen werd, wordt tegenwoordig elektrisch bemaald. Het dieselgemaal Cremer in Termunterzijl nam deze taak in 1930 over van de molens. Het gemaal had een capaciteit van 1000 m³ per minuut voor het uitmalen naar zee. Cremer werd in 2002 museum. Want het nieuwe gemaal Rozema, dat op aardgas werkt, nam het in 2000 over met een capaciteit van 2700 m³ per minuut!

De tekst uit 1931 bij gemaal Cremer is nog meer van toepassing op gemaal Rozema:

**WAT ONZE ZIJLEN NIET VERMOGEN,
WORDT DOOR DIT MONSTER UITGESPOGEN,
DIES IS DE BOEZEM STEEDS GEPAST,
TE BERGEN POLDEREN OVERLAST.**

Hans: "Met twee vijzels kan De Dellen zijn bemalingsgebied van 320 hectare zo nodig zelf aan. Maakt dan 25 tot 32 m³ per minuut al naargelang er wind is." Nu is dat niet meer nodig, want het automatisch gemaaltje 'Tichelwaark' vlak naast De Dellen doet dat nu. Dat kan maximaal 32 m³ per minuut aan. Hans: "Eénmaal stonden we stand-by, maar tegenwoordig haalt het waterschap er meteen een mobiele dieselpomp bij als er met het gemaaltje 'Tichelwaark' iets aan de hand is."

De vrijwillige molenaars van nu vervullen meer de taak om ons nationale erfgoed levend te houden en malen op tijden die ze zelf uitkiezen, daarbij de onderhoudsstaat van hun molen nauwlettend in de gaten houdend. Maar vroeger, zo'n anderhalve eeuw geleden, ging het er een stuk serieuzer aan toe.

Water en nog eens water

De poldermolens maalden niet alleen overdag, maar ook regelmatig 's nachts. Vooral in het regenseizoen vanaf oktober tot en met april. De waterstand moest na hevige regenval zo snel mogelijk weer op peil

worden gebracht. De molenaar lette voortdurend op de wind. Vooral bij harde wind was het oppassen geblazen, die kon het water hoog opjagen. Moest de molen 's nachts draaien, dan was het de molenaar zelfs bij reglement verboden te gaan slapen. Overdag mocht vrouwlief meehelpen. De man werkte op het land van de boer en zij bediende dan de molen en deed daar verder alles wat nodig was. Maar 's nachts niet. Dan was de molenaar verplicht dat zelf te doen. Wakker blijven viel vaak niet mee, dus kluste hij wat bij door bijvoorbeeld netten te boeten. Of, wat toen verboden was, door te gaan vissen. Hans: "Op De Dellen was van alles verboden."

In het contract van W.H. Kuipers uit 1851 art. 4 stond: *'Hij (=de molenaar) zal slechts ééne koe mogen houden en geen hond, hoenders, eenders of ganzen of wat meer van dien aart is, in het bezit hebben.'* (enz. enz.) Voor de molenaar met zijn karig loon was vissen een aardige bijverdienste. Hij viste voornamelijk op paling. Die zwemt vooral in het najaar bij voorkeur 's nachts, en met de stroom mee. Vooral wanneer de molen hard maalde, kon er bij het verlaten van de molen veel paling terecht komen in een daar bevestigd raam-net. Hebbes... Uiteraard in het holst van de nacht, zonder maanlicht! Want andere molenaars, die hetzelfde deden, hielden zijn zeilen nauwlettend in de gaten en wisten al gauw hoe laat het was wanneer ze die hard zagen draaien.

Hoofdtak bleef echter het water op peil houden. Wind was en is daarbij het eeuwige sleutelwoord voor de molenaar. Er is bijna niemand gevoeliger voor seizoensgebonden weersomstandigheden dan de molenaar. Hij houdt voortdurend een oogje in het zeil en let op de kleinste weersveranderingen. Zelfs een onschuldig lijkend wolkje bij heldere hemel zal hem waakzamer maken.

" 't Is pegel!"

Het boek 'Vereniging 'De Binnenvaart' geeft een definitie van het woord 'pegel':

'1. ander woord voor peil, waterstand. Verouderd Nederlands, thans voornamelijk een Germanisme. Onder andere in Groningen en op de grote rivieren soms ingeburgerd.....Gerelateerde termen: kanaalpegel, pegelpaal. 2. peilmerk.....'

Je vindt er ook het werkwoord.: pegelen: *'merken i.v.m. de waterhoogtes aanbrengen'.*

Verder nog: pegelpaal:

'in het water geplaatste paal waarop merken, de zogenaamde pegels, die de waterhoogtes aangeven, aangebracht zijn'.

Hans en Wim leggen uit wat zij daar in hun molenbezigheden mee te maken hebben. Pegel is het maximale niveau van het boezemwater in de kanalen, het water waar de molen op uitslaat, op uitmaalt. Men riep in

geval van de maximale hoogte van het boezemwater: "Het is pegel!" In dat geval moest de molen stoppen met water uitmalen. Anders dreigde overstroming, omdat de sluizen het water niet tijdig konden lozen op zee. Vroeger stond er bij menig molen in Groningen een pegelpaal met daaraan op een hoogte van plus-minus 15 meter een pegellamp. Ook in De Dellen. Brandde die als het donker was, dan betekende dat STOPPEN met malen. Overdag moest dat aangegeven worden door er een mand aan te hangen. Bij negeren van dit gebod, ingesteld door het waterschap, kon bij ontdekking de molen zelfs aan de ketting worden gelegd. Bij mist werkte het systeem niet en moest de molenaar controleren of het water de zogenaamde pegelbout bereikte buiten aan de molen. Bij de meeste poldermolens zit die er nog steeds aan. Beneden in de molen toont Hans me een grote lantaarn, de pegellamp van De Dellen. Ik zie boven me een antieke, kniehoge pegellamp hangen. Hij heeft waarschijnlijk op petroleum of carbid gebrand. De lamp, met een gietijzeren frame en bedekt met zink, is van vóór 1926. Dat jaar kwam er elektriciteit op de molen. De pegellantaarn kreeg toen een elektrische lamp van 1000 watt. Hans wil graag een pegelpaal terugplaatsen met zo'n lamp eraan, net als vroeger. In

het archief van het waterschap Hunze en Aa's zijn er nauwkeurige tekeningen van zo'n mast. Het probleem is echter: het benodigde geld.

Vorst

Ook 's winters, als het koud is om en in de molen, komen de grenzen van het malen in zicht. Wim: "Wel eens van 'ijzige planken' gehoord? Als het ijzelt en er liggen zeilen op het wiekenkruis dan worden die door de ijzel keihard, ijzige planken zo gezegd. Voor het zover is, is het stoppen met malen." Als het even kon werden de zeilen nog tijdig opgerold. Soms ook dreigde de vijzel door vorst ingevroren te raken. Dan moest het ijs zo mogelijk gebroken worden, bijvoorbeeld met een ijsbijl. Lukte dat niet dan was het einde bemaling, einde geld verdienen. Zoiets hebben Hans en Wim zelf nooit meegemaakt, want in zulke omstandigheden geldt er voor hen geen noodzaak meer te malen en staan hun molens stil. Overigens blijven de zeilen van de Westerse molen er tegenwoordig gewoon op, ook 's winters, vertelt Wim.

De winter van 1944 is berucht. Het was toen bitter koud. En omdat er weinig brandstof was, verplichtten de Duitsers de poldermolenaars extra te malen. Wind kostte immers niks, brandstof was kostbaar en nodig voor de oorlogsvoering. In de periode vóór de Tweede Wereldoorlog werden er in Nederland al een heleboel molens afgebroken. Maar dankzij genoemde verplichting bleven er na 1945 toch nog circa 150 molens in Groningen over, zowel koren- als poldermolens, hoewel de Duitsers er ook nog enkele in brand gestoken hebben tijdens hun aftocht. Wim voegt er aan toe: "Al in 1941, moest de Westerse molen van de bezetter een deel van de Roode Tilsterpolder bemalen. Om dat mogelijk te maken, kwam er een duiker onder de Scheemderweg. Dit vanwege de schaarste aan brandstof voor de dieselmotoren op de meeste gemalen toen. Dat werd de redding voor de Westerse molen."

Hitte

Eigenlijk komen extreme weersomstandigheden als storm, strenge vorst en ook hitte sporadisch voor. Van het laatste hebben de molenaars dan ook niet veel overlast. Het warmlopen door warm weer van de halslagers of de penlager aan de achterkant van de as is zelden een probleem. "We voelen dat met de hand na, het is een kwestie van de juiste smering." Als door warm weer een langdurige periode van droogte ontstaat, dan wordt er niet gemalen.

Windborden

De windborden of steekborden aan het einde aan de roeden van de molen leveren de extra trekkracht op die nodig is voor het eigenlijke werk: graan malen of water wegmalen. Als er storm verwacht wordt, wat het

meest voorkomt in de herfst of het voorjaar, dan worden de windborden eruit gehaald. Zeilen worden opgerold en de kleppen van een zelfzwichter geopend. Dat gebeurt ook als de molen een lange tijd stilstaat, bijvoorbeeld vanwege een periode van niet aanwezig kunnen zijn van de molenaar. Standaard volgen ze in dat geval de volgende procedure.

Buiten: windborden eruit, roeketting eraan, bliksemaf-leider aansluiten, kleppen open.

Binnen: blokken of stutten in het bovenwiel, pal erin en de lekenketting vastmaken aan de vangstok.

Daarna kan er verder weinig verkeer gaan.

Seizoens-inwerking

Als elke molen hebben De Dellen en De Westerse molen te maken met weersinvloeden waaraan ze jaar in jaar uit voortdurend blootstaan. Veranderingen van temperatuur zorgen voor uitzetten en krimpen van onderdelen van de molen, ultraviolette straling van het zonlicht werkt in op de buitenkant, de kap, de bekleding van de romp en de verlaag op de houten onderdelen. Regelmatig hebben de molens daarom onderhoud nodig. Zo blijven ze in goede conditie. Bij mijn bezoek aan De Dellen vandaag zie ik dat ook gebeuren. Al het houtwerk wordt weer grondig in de originele kleuren geverfd. Vroeger gevaarlijk werk, tegenwoordig veiliger dankzij de hoogwerker die erbij gebruikt wordt. Een hoop werk. De schilder vertelt: "Eén eind van de wieken is net zoveel werk als het

schilderen van een heel huis." En dat vier keer en daarna de rest nog!

Een opknappbeurt op gezette tijden is noodzakelijk. Kost gemiddeld wel circa € 15.000 per jaar. Maar dat verdienen deze bijzondere vertegenwoordigers van ons nationale erfgoed allemaal. Want ook wie na ons komen kunnen er dan nog van genieten.

Molenaar Hans Tiddens (1950) behaalde zijn molenaarsexamen op De Goliath in 1992 en sindsdien is hij vrijwillig molenaar in Nieuw-Scheemda op molen De Dellen, een achtkante grondzeiler uit 1855/1985. Hij is nu een paar jaar met pensioen na een werkzaam leven als electronicus.

Molenaar Wim van Rheen (1975) is behalve veeboer van een bedrijf met 125 koeien vrijwillig molenaar op de Westerse molen uit 1862 niet ver van die van Hans vandaan. Hij doet dat als hobby naast zijn werk. Hij behaalde in mei 1998 zijn molenaarsdiploma op De Onrust te Oude Pekela. Bij beiden tref ik passie aan voor het molenaarsvak.

